12

संवादलेखनम्

चिन्तयत, वयं भाषायाः प्रयोगं कदा कुर्मः? नूनं यदा वयं किमपि वक्तुम् इच्छामः। वचनार्थम् अन्यस्य जनस्य आवश्यकता भवति अपि च सन्दर्भस्य अपि अपेक्षा जायते। यद्यपि वयं चिन्तने अपि भाषायाः प्रयोगं कुर्मः परन्तु संवादे तु अन्यः जनः अपेक्षितः भवति। वयं येन सह वार्तालापं कुर्मः तस्य आवश्यकतानुसारं परिस्थित्यनुसारं च भाषायां परिवर्तनं भवति। यदि अस्माकं गृहे कश्चित् महात्मा आगच्छति तदा अस्माकं व्यवहारः विनम्रः भवति। विराज्यताम्, आसनं स्वीकुरुत इत्यादि। परन्तु यदि कश्चिद् भिक्षुकः आगच्छति वयं किमपि द्वारे दत्त्वा गृहे प्रविशामः। केचन तु भिक्षुकं दृष्ट्वा अपशब्दान् अपि वदन्ति। अतः सन्दर्भानुसारं भाषायां परिवर्तनं भवति। अस्मिन् पाठे वयं संस्कृतभाषायां समुचितसंवादलेखनस्य अभ्यासं करिष्यामः।

उद्देश्यानि

इमं पाठं पठित्वा भवान्

- संवादलेखनस्य कृते अपेक्षिततत्त्वानां परिचयं प्राप्स्यति;
- संवादे एकपक्षं पठित्वा द्वितीयं पक्षं पूरयितुं समर्थः भविष्यति;
- चित्रं दृष्ट्वा कल्पनया संवादलेखनं कर्तुं शक्ष्यति;
- संवादलेखने व्याकरणदृष्ट्या शुद्धभाषाप्रयोगं कर्तुं शक्तः भविष्यति;
- विभिन्नप्रदत्तसन्दर्भेषु संवादान् लेखितुं शक्तः भविष्यति।

क्रियाकलापः

अधोलिखितं चित्रं पश्यतु। अत्र एकः फलविक्रेता फलानि विक्रीणाति।

12.1

भवान् फलानि क्रेतुं फलविक्रेतुः आपणं गच्छति। नूनं तत्र कश्चित् संवादः भविष्यति एव। अधोलिखिते संवादे वाक्यद्वयं समीचीनं नास्ति। तत् चित्वा तस्य समक्षम् असमीचीनम् (×) इति चिह्नेन प्रदर्शयत।

संवादः — असमीचीनम्

1. अयि भोः! एककिलोमितम् आम्राणि ददातु।
2. जम्बुफलानि कथं दीयन्ते?
3. आलुकानि तु समीचीनानि न सन्ति।
4. द्वे नारिकेलफले अपि ददातु।
5. प्रतिनारिकेलफलं पंचदशरूप्यकाणि ददातु भवान्।
6. सर्वमाहत्य कतिरूप्यकाणि ददामि?
7. केवलं सप्ततिः रूप्यकाणि ददातु।
8. एतानि शतं रूप्यकाणि स्वीकरोतु।
9. अवशिष्टां राशिं च प्रत्यर्पयतु।
10. किमपि अन्यत् फलं स्वीकरोतु।
11. फलापणे विविधानि फलानि सन्ति।

पठितानि एतानि वाक्यानि, किं ज्ञायते किं वाक्यद्वयम् असमीचीनम् अस्ति। शोभनम्। तृतीयं वाक्यम् असमीचीनम् यतः फलविक्रेतुः आपणे प्रायः आलुकानि न भवन्ति। अपि च एकादशं वाक्यम् अपि संवादार्थम् उपयुक्तम् नास्ति। कथम्? वयम् अत्र वर्णनं न कुर्मः, अतः परिस्थित्यनुसारम् एतत् वाक्यम् असमीचीनम् एव।

तर्हि, पश्यामः तावत् संवादलेखने केषांचित् तत्त्वानाम् अवधानम् विशेषतया अपेक्षितम्।

12.1 प्रथमः अंशः

संवादार्थम् अपेक्षितानि आवश्यकतत्त्वानि

(i) सन्दर्भः

(ii) पात्राणि

(iii) विषयवस्तु

(iv) परिवेशः/वातावरणम्

(v) पात्रानुसारं भाषासङ्गतिः

(vi) उपयुक्तसूक्तीनां/पद्यानां/उद्धरणानां ज्ञानम्

(i) सन्दर्भः

भवन्तः जानन्ति एवं संवादार्थं सन्दर्भः महत्त्वपूर्णः वर्तते यथा रुग्णस्य चिकित्सकस्य मध्ये, आपणे ग्राहकस्य विक्रेतुः मध्ये, पत्रालये, चिकित्सालये, किशोरावस्थाम् अधिकृत्य छात्रयोः मध्ये इत्यादयः बहवः सन्दर्भाः भवितुं शक्नुवन्ति। सन्दर्भानुसारम् एव भाषायाः प्रयोगे वाक्यचयनं पदचयनं च करणीयम्।

(ii) पात्राणि

ननु संवादः तु द्वयोः पात्रयोः मध्ये एव प्रवृत्तः भविष्यति। अतः छात्रैः/छात्राभिः सह शिक्षिकायाः अपि वार्तालापः भवितुं शक्नोति, अथवा त्रिषु जनेषु अपि कामपि समस्याम् अधिकृत्य संवादः भवितुं शक्नोति। गुरु–शिष्ययोर्मध्ये, पिता–पुत्रयोः मध्ये, भ्राता–भगिन्योः मध्ये अपि अथवा अपिरिचितेषु, मार्गेऽपि केनापि सह संवादः भवितुं शक्नोति। पात्रानुसारं भाषायाः प्रयोगः अपेक्षितः।

(iii) विषय–वस्तु

पात्राणां संवादस्य विषयः कः इत्यापि विचारणीयः। केचन विषयाः एवं भवितुं शक्नुवन्ति– व्यायामस्य लाभाः, प्रातः भ्रमणस्य लाभः, अतिथेः सम्मानम्, परीक्षा, ऐतिहासिकयात्रा, शाकाहारः, गङ्गायाः प्रदूषणम् इत्यादयः।

(iv) संवादः कस्मिन् वातावरणे प्रचलति इत्यपि आवश्यकम्। युद्धे श्रीकृष्ण–अर्जुनयोः संवादः, अथवा प्रातः काले समुद्रतटे अथवा उद्याने अथवा गिरिशिखरे विवाहसमारोहे, विद्यालय–कक्ष्यायाम् प्रवृत्तेषु संवादेषु भिन्नता भविष्यत्येव।

(v) भाषावैविध्यम्–संवादे भाषा पात्रानुसारं परिवर्तते। संस्कृतनाटकेषु स्त्रीजनाः अथवा अशिक्षिताः प्राकृतभाषायाः प्रयोगमेव कुर्वन्ति। संवादे प्रयुक्तया भाषया शब्दावल्या च पात्रस्य चारित्रिकं वैशिष्ट्यं सिद्धं भवति।

(vi) सुभाषितानां / सूक्तीनां / पद्यानां प्रयोगः

संवादे यदा पात्राणि स्वाभिप्रायं सिद्धं कर्तुं किमपि सुभाषितं श्लोकं पद्यं वा उदाहरणस्वरूपेण उच्चारयन्ति तदा तस्य पात्रस्य वाक्कौशलं वैदुष्यं स्मृतिः च स्पष्टीभवति।

(क) इदानीं वयम् उदाहरणरूपेण एकं संवादं पठामः।

सारिका — देविके! पश्य, मम नूतनं परिधानमपि लघु जातम्।

देविका — आम्, सारिके! मया सह अपि एषा समस्या वर्तते। षण्मासान्तरे एव मम वस्त्राणि लघूनि जायन्ते।

लतिका — पश्यत, पश्यत! मम तु पादरक्षेऽपि लघुनी जाते।

(आचार्या प्रविशति, छात्राः उत्तिष्ठन्ति)

सर्वाः छात्राः — आचार्ये! वयं नमामः।

आचार्या — चिरं जीवत। उपविशत। कस्मिन् विषये चिन्ता वर्तते?

छात्रा — आम् आचार्ये! अस्माकं परिधानं शीघ्रं लघुतरं जायते। चिन्तयामि कथम् एतत्?

आचार्या — किशोरावस्थायाम् एषा स्वाभाविकी एव प्रक्रिया। बालकानां शरीरेषु रोमाणि जायन्ते। शरीरं वर्धते। शरीराङ्गेषु परिवर्तनं जायते। स्वभावः परिवर्तते। नूतनाः अभिलाषाः भवन्ति। अतः चिन्ता न कार्या।

चित्र 12.2

पश्यन्तु अत्र कः सन्दर्भः? किशोरावस्थायां शरीरे भवितव्यानि परिवर्तनानि।

कति पात्राणि? तिस्रः छात्राः।

किं विषयवस्तु? यत् विषयम् अधिकृत्य (शरीरपरिवर्तनं, स्वरूपम् आदि) लिख्यते।

किं वातावरणम्? कक्षायाः

किं भाषावैविध्यम्? छात्राणां व्यवहारः उत्तिष्ठन्ति, प्रणमन्ति, सम्बोधनानां प्रयोगः।

(ख) एकम् अन्यत् उदाहरणं पश्यामः

युवकः अयि सुमुखि! किमर्थं पदातिः गच्छसि? मया सह 'बाइकयानस्य उपरि उपविश। त्वां यथेष्टं नेष्यामि।

स्मिता अरे! त्वम् पूर्वं स्वहस्तम् अपसारय। माम् प्रति ईदृशी सहानुभूतिः कथम्? न जानामि त्वाम्।

युवकः स्मिते! त्वम् अतीव सुन्दरी असि। हृदयेन त्वां वा×छामि। त्वदर्थे अहं किमपि कर्तुं शक्नोमि।

स्मिता एषः तव मनोविकारः। तव विवेकः गतः। कयापि बालिकया सह किम् उचितः एषः व्यवहारः?

(तदैव कश्चन युवकः सोमेशः आगच्छति)

सोमेशः का वार्ता विद्यते? अनेन किं कृतम्?

स्मिता एषः प्रतिदिनं माम् प्रति किमपि–किमपि कथयति। अद्यापि ....

चित्र 12.3

सोमेशः अरे! दुष्ट! त्वं कथं न लज्जसे? किं तव भगिनी नास्ति? तव मातापितरौ धन्यौ ईदृशेण पुत्रेण।

युवकः न, न, न .... अहं तु किमपि न कथयामि। अहं तु केवलम् एतस्याः साहाय्यं करोमि।

सोमेशः असत्यम्! पुलिसजनम् आह्वयामि। (चलदूरवाणीं कर्णे ददाति।)

युवकः अ अ अ क्षमस्व माम् क्षमस्व। पुनः कदापि एतां प्रति दृष्टिपातमपि न करिष्यामि।

सोमेशः स्मिते! त्वम् अपि ईदृशं दुष्टं प्रति दृढ़तया अधिक्षिपतु। मनोबलेन तस्य दुराग्रहं निराकरोतु। त्वम् अद्य सबला असि। 'कण्टकं कण्टकेनैव' इति सिद्धन्तः पालनीयः।

स्मिता सत्यम्, प्रतिरोद्धुं यतिष्ये। धन्यवादः तव। अरे! प्रेमरोगिन्। अभद्रम् आचरणं त्यज। अध्ययने परिश्रमे च तत्परः भव। अलम् कदाचारेण शिष्टः भव। **यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः** इति। गम्यताम्

युवकः धन्यवादः। भवत्या मम ज्ञाननेत्रे उन्मीलिते।

अत्र उपर्युक्त–संवादे भवद्भिः अन्यः एकः सन्दर्भः दृष्टः? आम्, सत्यम् अपरिचितयुवकेन महिलां प्रति अभद्रव्यवहारः।

अत्र भाषावैविध्यमपि दृश्यते। अमर्यादितव्यवहारात् परं स युवकः स्तब्धः भयभीतः च भवति। तदा स व्याकुलतया 'अ अ न न' इति वदति।

पाठगतप्रश्नाः 12.1

1. संवादे अधोलिखिततत्त्वेषु किं तत्त्वं न परिगण्यते? तत् रेखाङ्कितं करोतु।

   भाषावैविध्यम्, स्वाभाविकता, पात्राणि, विस्तृतवर्णनानि, सन्दर्भः, अनुच्छेदाः, वातावरणम्

2. संवादद्वये प्रयुक्तानि पंच सम्बोधनपदानि चित्वा लिखत।
3. उपर्युक्तसंवादद्वये पात्रैः सह चारित्रिकं वैशिष्ट्यं मेलयत।

'अ'	'ब'
(क) सारिका	(i) उच्छृंखलः मर्यादाहीनः
(ख) आचार्या	(ii) उत्तरदायित्वनिर्वाहे जागरूकः
(ग) स्मिता	(iii) किं कर्तव्यविमूढता
(घ) युवकः	(iv) विदुषी, मनोविज्ञानविशेषज्ञा
(ङ) सोमेशः	(v) शारीरिकवृद्धिम् अधिकृत्य चिन्ताकुला

12.2 द्वितीयः अंशः

(1) संवादे वाक्यानां सन्दर्भं ज्ञात्वा एकपक्षस्य कृते रिक्तस्थानपूर्तिः।

अस्माभिः दृष्टं यत् संवादवाक्यानि परस्परसम्बद्धानि भवन्ति। अधोलिखितसंवादयोः एकः संवादः दिनेश–उमेशयोः मित्रयोः मध्ये अस्ति द्वितीयः– रुग्णस्य चिकित्सक्य च मध्ये प्रवर्तते। अत्र एकपक्षः प्रदत्तः। वयं द्वितीयं पक्षं पूरयितुं प्रयत्नं करिष्यामः।

क्रियाकलापः

भवतः नाम दिनेशः। भवतः जन्मोत्सवः अस्ति। भवतः मित्रम् उमेशः। एतं कार्यक्रमम् उपलक्ष्य संवादं पूरयत।

दिनेशः अद्य मम जन्मोत्सवः अस्ति। त्वया अवश्यमेव आगन्तव्यम्।

उमेशः *कुत्र कदा च* जन्मोत्सवः भविष्यति?

दिनेशः गृहे एव सायं सप्तवादने।

उमेशः *किं लतिका अपि आगमिष्यति ?*

दिनेशः आम्, लतिका अपि आगमिष्यति।

उमेशः किम् *केककर्तनम् अपि भविष्यति ?*

दिनेशः केककर्तनम् न, हवनं कीर्तनं च भविष्यति। पश्चात् प्रीतिभोजः।

उमेशः शोभनम्।

दिनेशः जन्मदिने अहं किमपि *उपहारं न स्वीकरिष्यामि*।

उमेशः अरे! भवान् उपहारं न स्वीकरिष्यति। केवलं शुभकामनाः एव। प्रशंसनीयः विचारः।

इदानीम् अधोलिखितसंवाद पठत–

रुग्ण–वैद्ययोः मध्ये संवादः

रुग्णः वैद्यमहोदय! महती उदरवेदना अस्ति। हा! किं करोमि? शीघ्रम् औषधं ददातु।

वैद्यः (i) ....

रुग्णः ह्यः रात्रौ आरब्धा।

वैद्यः (ii) ....

रुग्णः प्रातःकाले मम मित्रं किमपि पेयं दत्तवान्। तत् पीत्वा एव उदरे भयंकरज्वालाः उत्पन्नाः।

वैद्यः (iii) हुं! ज्ञातम् ....

रुग्णः एवम् किल? किं तत् मादकं द्रव्यमासीत्? इतः परं तस्य मित्रस्य संगतिमेव त्यक्ष्यामि।

वैद्यः (iv) ....

रुग्णः आम्! इतः परं सात्त्विकपदार्थान् एव स्वीकरिष्यामि। सत्यमेव– "संसर्गजा दोषगुणाः भवन्ति।"

वैद्यः (v) ....

रुग्णः प्रतिदिनं गुलिकाद्वयं भोजनान्ते सेवनीयम् किम्? आम्, गृह्णामि।

पाठगतप्रश्नाः 12.2

भवतां सम्भावितानि उत्तराणि अधः मंजूषायां लिखितानि परन्तु तत्र क्रमः नास्ति। समुचितं वाक्यं चित्वा संवादं पूरयत।

(क) त्वया किमपि मादकं द्रव्यं पीतं स्यात्।

(ख) औषधं ददामि। भोजनान्ते उष्णजलेन गुलिकाद्वयं सेवस्व।

(ग) कदा आरब्धा वेदना?

(घ) रात्रौ किं किं भक्षितम्?

(ङ) इदानीं केवलं सात्त्विकम् आहारम् एव स्वीकुरु। ''रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः।'' इति गीतायाम् उक्तम्।

12.3 तृतीयः अंशः

चित्रं दृष्ट्वा संवादः

भवद्भिः दृष्टं यत् संवादे सन्दर्भस्य आवश्यकता भवति। एषः सन्दर्भः चित्ररूपेण अपि भवितुं शक्नोति। किमपि चित्रं वयं समाचारपत्रेषु पश्यामः। तत् दृष्ट्वा च आश्चर्यचकिताः भूत्वा वार्तालापं कुर्मः। एतस्मिन् परिवारे भ्राता भगिनी च अधः प्रदत्तं चित्रं दृष्ट्वा परस्परं वार्तालापं कुरुतः।

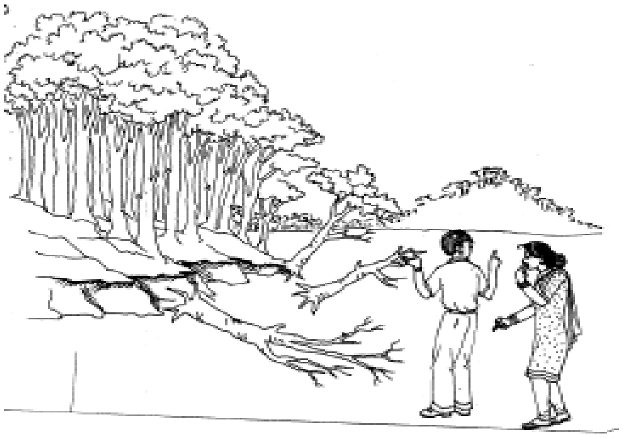

12.4

ऋषभः ऋषिके! पश्य पश्य समाचारपत्रे एतत् चित्रम्।

ऋषिकाः किं किम् अस्ति तत्र?

ऋषभः पश्य, सर्वे जानन्ति अस्माकं जीवने वृक्षाणां महत्त्वम् तथापि भवनानां निर्माणार्थं सर्वे वृक्षाः पातिताः।

ऋषिकाः अहो सत्यम्, अत्याहितम्। अयं तु महाविनाशः एव। सर्वे वृक्षाः कथं नृशंसतया पातिताः।

ऋषभः आम्! एवं प्रतीयते यत् सर्वा भूमिः शवैः पूरिता।

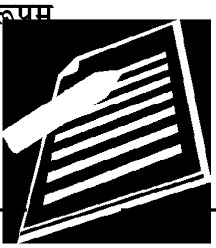

ऋषिकाः सत्यम्। यदि वयम् पर्यावरणस्य विनाशं करिष्यामः तर्हि अस्माकं जीवनमेव दुष्करं भविष्यति।

ऋषभः आम्! मया पठितम्– वृक्षा सत्पुरुषाः इव सर्वं जनेभ्यः प्रयच्छन्ति, छाया च, फलानि च, काष्ठं च। अपि च पक्षिणां तु आश्रयः एव वृक्षेषु भवति।

ऋषिकाः आम्। अस्मिन् चित्रे एकोऽपि खगः नैव दृश्यते।

ऋषभः न जाने कदा मानवः प्रकृतेः संरक्षणं स्वं परमकर्तव्यम् इति ज्ञास्यति। मया तु श्रुतं विषवृक्षोऽपि न छेद्यः।

एवमेव भवन्तः समाचारपत्रेभ्यः चित्राणि संगृह्य वार्तालापं लेखितुं शक्नुवन्ति।

क्रियाकलापः

अधोलिखितसंवादे एकपक्षं पूरयत

प्रकाशः अम्ब! मम विद्यालये छात्राः भ्रमणाय गच्छन्ति।

माता (i) ....

प्रकाशः अधिकं धनं नापेक्षितम्। एकस्य कृते 150 रूप्यकाणि।

माता (ii) ....

प्रकाशः प्रथमं विद्यालयतः पक्षिधामं गमिष्यामः। ततः अल्पाहारं कृत्वा अक्षरधामं गमिष्यामः।

माता (iii) ....

प्रकाशः मम कक्षयायाः सर्वे एव छात्राः गमिष्यन्ति।

माता (iv) ....

प्रकाशः श्वः एव सर्वे धनं दास्यन्ति।

माता (v) ....

प्रकाशः धन्यवादः। भवत्या पंचाशत् रूप्यकाणि अधिकानि एव दत्तानि।

अत्र मातापक्षस्य संवादवाक्यानि अक्रमेण दत्तानि सन्ति। तानि भवान् क्रमेण लिखतु। विचारयतु यत् भवता लिखितः क्रमः कथम् उचितः अस्ति?

(क) कदा धनं दातव्यम्?
(ख) स्वीकरोतु। एतत् द्विशतम्।
(ग) कियत् धनम् अपेक्षितम्?
(घ) कति छात्राः गमिष्यन्ति?
(ङ) कुत्र कुत्र गमिष्यथ?

पाठगत प्रश्नाः 12.3

1. अधोलिखितं चित्रं दृष्ट्वा द्वयोः मित्रयोः 'रवि–केशवयोः' संभावितं वार्तालापं प×च–षड् वाक्येषु लिखत। मंजूषायां सहायकपदानि दत्तानि

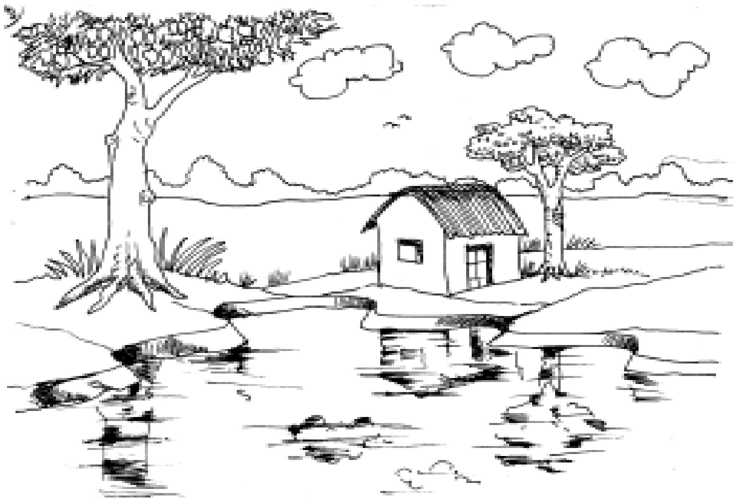

चित्र 12.5

रविः ....

केशवः ....

मंजूषा

आकाशः, मेघाः, वृक्षाः, सरोवरः, उभयतः, नीरवता, शान्तिः, जले प्रतिबिम्ब, पृष्ठे भवनम्, वृक्षे पुष्पाणि।

12.4 चतुर्थः अंशः

संवादे शुद्धभाषाप्रयोगः

अस्माभिः केचन संवादाः पठिताः, लेखनस्य अभ्यासः च कृतः परन्तु भाषाम् अधिकृत्य केचन बिन्दवः ध्यातव्याः एव।

- संवादे प्रत्येकं कथनं परस्परं सम्बद्धं, तर्कपूर्णं च भवेत्।
- भाषा शुद्धा भवेत्, क्रियापदानि कर्तृपदानुसाराणि भवेयुः।
- विशेषणेषु सा एव विभक्तिः भवेत् या विशेष्येण सह प्रयुज्यते यथा रम्यम् उद्यानम्, रम्या वाटिका, रम्यः सरोवरः इत्यादयः।
- भाषा पात्रानुसारं भवेत्।

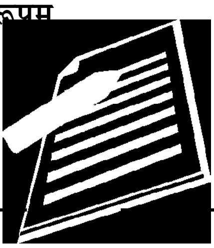

क्रियाकलापः

अधोलिखितसंवादे काश्चन भाषागताः अशुद्धयः रेखाङ्किताः सन्ति। तासां स्थाने शुद्धभाषाप्रयोगः करणीयः।

माता पुत्र! भवान् सर्वदा एव (i) क्रीडसि, कथम् उत्तीर्णं (ii) भविष्यसि?

पुत्रः (iii) अम्बा! किमर्थम् एवं (iv) वदति? अहं सर्वदा एव न (v) क्रीडति? सायं क्रीडामि, रात्रौ पठामि।

माता दर्शय गतमासस्य परीक्षाफलम्। अहं पश्यामि तव प्रगतिः पठने (vi) कीदृशः अस्ति।

पुत्रः आम्! इदानीम् एव दर्शयिष्यामि। (आनीय) पश्यतु अहम् एव प्रथमस्थानं (vii) प्राप्तवती।

माता भवतु पुत्र! इतः परं मम चिन्ता (viii) अपगतः।

अधुना बोधामः

इदानीं पश्यामः अत्र शुद्धपदानि कानि भविष्यन्ति?

(i) क्रीडसि, क्रीडति भवान् इति शब्दस्य योगे प्रथमपुरुषस्य क्रिया प्रयुज्यते। एवमेव

(ii) भविष्यति न तु भविष्यसि।

(iii) अम्बा, अम्ब सम्बोधने 'अम्ब' शब्दस्य प्रयोगः भवति।

(iv) वदति शुद्धं भवेत् यदि कर्तृपदं 'भवती' अस्ति।

(v) क्रीडति, क्रीडामि यतः कर्तृपदं अस्ति 'अहम्'।

(vi) कीदृशः न, कीदृशी, प्रगतिपदस्य विशेषणम्।

(vii) प्राप्तवती, प्राप्तवान् यतः पुत्रः 'कर्ता' पुल्लिंगे अस्ति।

(viii) अपगतः न अपगता यतः चिन्तापदं स्त्रीलिंगे अस्ति।

पाठगतप्रश्नाः 12.4

अधोलिखितसंवादे रेखांकितपदानां स्थाने शुद्धपदानि लिखत।

पुत्रः तात! अद्य प्रदर्शिनीं द्रष्टुं किं नगरं प्रति गच्छाम?

पिता प्रदर्शिनी कुत्र आयोजितः (i)?

पुत्रः 'प्रगतिमैदान' इति स्थाने खलु प्रदर्शिनी अस्ति।

पिताः शोभनम्। अहं सायंकाले शीघ्रम्, आगमिष्यति (ii) ततः गमिष्यामः।

टिप्पणी

मंजुला (iii) पिता! अहं तु नूतना (iv) परिधानं क्रेष्यामि।

माता आम्। अहमपि नवीनं (v) शाटिकां क्रेष्यामि।

पिता (vi) पुत्रः! किं प्रदर्शिनी परिधानानाम् अस्ति।

पुत्रः नहि नहि पितः! सा तु पुस्तकानाम् अस्ति। वयं नूतनं (vii) ज्ञानवर्धकानि पुस्तकानि क्रेष्यन्ति (viii)।

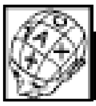

12.5 किम अधिगतम्

- भाषा मूलतः संवादरूपेण विकसति।
- संवादे पात्राणि भवन्ति।
- संवादः सन्दर्भानुसारं भवति।
- संवादे भाषा पात्राणां योग्यतानुसारं भवति।
- संवादे शुद्धभाषायाः प्रयोगः आवश्यकः।
- संवादे कथितानां वाक्यानां सहायतया पात्राणां चरित्रचित्रणं भवन्ति।

12.6 योग्यताविस्तारः

संवादः विचाराणाम् अभिव्यक्त्यै, भाव–प्रकाशनाय, तर्क–वितर्काभ्यां ज्ञानवर्धनाय प्रमुखः सहजः माध्यमः अस्ति। महाकाव्येषु, लोककथासु लोकजीवने, प्रत्येकं क्षेत्रे विविधं संवादं पश्यामः। अत्र लोककथाधृतम् ज्ञानवर्धकम् एव संवादम् बोधन्तु।

(मणिबल्लभः मणिपुरनगरस्य शासकः आसीत्। सः धार्मिकः नीतिमान् बुद्धिमान् चासीत् परन्तु सः महान् गर्विष्ठः। एकदा सः पार्वतीपुरं नामकं ग्रामं गतः। तत्र कश्चन मतिमान् मेषपालः मिलितः। तेन सह ज्ञानवर्धकः रोचकः च एवं संवादः जातः)

मणिवल्लभः भोः मेषपाल! जगति सर्वस्मात् कान्तियुक्तं किम्?

मेषपालः राजन्! सूर्यस्य प्रकाशः एव सर्वस्मात् कान्तियुक्तम्।

मणिवल्लभः श्रेष्ठं जलं किम्?

मेषपालः जलेषु श्रेष्ठं तु गङ्गाजलम् एव।

मणिवल्लभः सर्वेषु पुष्पेषु उत्तमं किम्?

मेषपालः कमलपुष्पम्

मणिवल्लभः कस्य निद्रा समीचीना?

मेषपालः श्रान्तस्य मनुष्यस्य निद्रा समीचीना।

राजा बाढम्। अरे! त्वं तु उच्चैः हससि? परिहासस्य किं कारणम्?

मेषपालः राजन्! मया उक्तानि सर्वाणि उत्तराणि असमीचीनानि एव।

राजा तर्हि समीचीनानि उत्तराणि वदतु।

मेषपालः हे राजन्! शृणोतु, वस्तुतः जगति नेत्रयोः कान्तिः एव सर्वस्मात् उत्तमा। तत् जलं श्रेष्ठं यत् शुष्कप्रदेशे प्राप्यते। कार्पासस्य पुष्पमेव सर्वस्मात् उत्तमम्। नीरोगस्य मनुष्यस्य निद्रा एव समीचीना।

राजा अरे! भवान् तु मत्तः अपि बुद्धिमान्। धन्यवादः।

12.7 पाठान्तप्रश्नाः

1. अधोलिखितविषयकं संवादं लिखत (दशवाक्येषु एव)
   माता–पुत्रीमध्ये बालिकानां कृते निरादरस्य भावनाम् अधिकृत्य संवादः।
2. भ्रातुः भगिन्याः मध्ये ग्रीष्मावकाशे पर्वतीयप्रदेशं प्रति गन्तुम् तत्परताम् अधिकृत्य संवादः।
3. समाचारपत्रे बसदुर्घटनायाः चित्रमाधृत्य प्रभा–विभा सख्योः मध्ये जातः संवादः।
3. संवादस्य प्रमुखतत्त्वानि कानि इति स्पष्टयत।
4. भवतः मित्रं अशोकः धूम्रपानं करोति। भवान् शिवेशः, तस्य धूम्रपानं दूरीकर्तुं मित्रेण सह कीदृशं संवादं करिष्यति? इति लिखत।

12.8 उत्तराणि

पाठगतप्रश्नाः

12.1 1. विस्तृतवर्णनानि, अनुच्छेदाः
2. देविके, सारिके, आचार्ये, भ्रातः, भगिनि
3. क + (v), ख + (iv), ग + (iii), घ + (i), ङ + (ii)

12.2 (i) ग, (ii), घ, (iii), क, (iv), ङ, (v), ख

12.3 1. कल्पनया मंजूषापदसहायतया संवादलेखनम् कुरुत

12.4 1. (i) आयोजिता

(ii) आगमिष्यामि

(iii) पितः

(iv) नूतनं

(v) नवीनाम्

(vi) पुत्र

(vii) नूतनानि

(viii) क्रेष्यामः

12.7 पाठान्तप्रश्नाः

स्वकल्पनया संवादलेखनम्